

ÚVODNÉ SLOVO

M. R. Štefánik

4. mája uplynie 90 rokov od tragickej smrti generála M. R. Štefánika. Túto veľkú osobnosť nášho národa si budú mnohí pripomínať. Chceme tak urobiť aj my, bratislavskí evanjelici. Nemáme možnosť urobiť veľkú slávnosť. Nemôžeme a ani nechceme hovoriť plytké a prázdne slová. To prenechávame tým, ktorí pred novembrom '89 cítili internacionálne a mysleli triedne. Chceme, aby o Štefánikovi zazneli úprimné a vážne slová. Preto sme vybrali štyri eseje osobností, ktoré si uvedomovali veľkosť nášho rodáka spod Bradla a vzdali mu ako majstri slova hold, ktorí sa nestratí ani po stáročiach. Vence zvädnú, kamene sa rozpadnú, ale slovo pretrvá. Preto veríme, že aj vy pri čítaní týchto esejí pocítite vďačnosť voči nášmu nebeskému Otcovi, že v pravom čase nám dal muža, ktorý nám otváral dvere k národnej slobode. Tieto eseje boli napísané v rôznych dobách a vyjadrovali aj dobové pocity voči M. R. Štefánikovi.

Prvá, ktorú napísal F. X. Šalda v r. 1919 je osobným svedectvom veľkého českého literáta o tom, čím bol pre neho Štefánik. Na konci 30-tych rokov burácal hlas Laca Novomeského nezakalený jeho neskorším triednym pohľadom. Počas vojny nám Alexander Matuška ponúkol obraz Štefánika, ktorý sa nepáčil vtedajšej moci. A napokon Julo Vanovič nám vo svojej eseji o Štefánikovi ponúka túžby a nádeje generácie roku 1968. Prajeme vám pri čítaní týchto esejí pohodu a Božie požehnanie.

MICHAL ZAJDEN

F. X. ŠALDA

Osobnost Milana Štefánika

Bylo dobře řečeno, že v Štefánikovi zemřel bohatýr – první bohatýr své osvobozené vlasti –, který si zaslouží svého Homéra a jenž jej možná i nalezneme, dříve než se nadějeme: neboť veliká poesie následuje často po velikých činech a dějstvích světových, povolána, aby je zbožštila a vynesla do výšin legendárních.

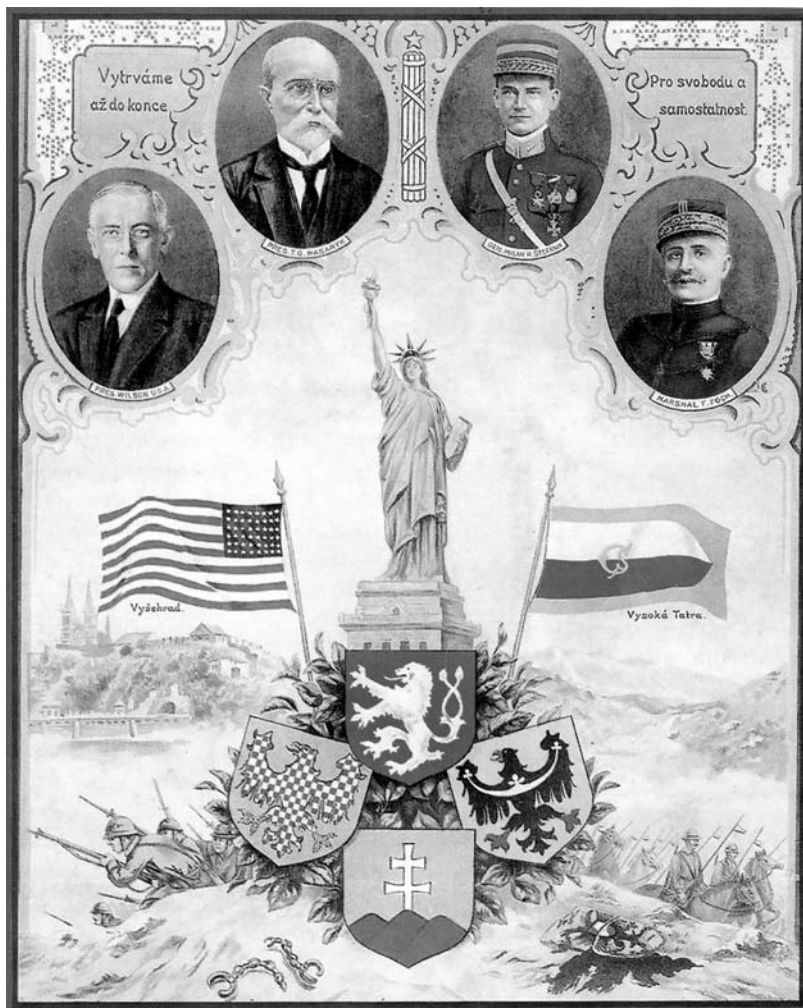
Dílo Štefánikovo jest, přihlédneš-li blíže, jediný zázrak. Nikdo, kdo by znal jen jeho slabé tělo, churavějící od let, neuvěřil by, že mohlo být nositelem ducha, který byl sama energie, sám podnět a počín, sama tvorba a sama tvůrčí obraznost; ducha, který měl právo opakovati po Napoleonovi, že nezná slova nemožnost. Nesčíselněkráté, když jsem slyšel a později četl o tvořivé činnosti Štefánikově za války, kdy doslova vydupával síly ze země, vzpomněl jsem si na jeho kredo, že síla Ducha jest neobmezená a že není ji hranic, – na kredo, jež mně vyznal, když jsme před lety kteréhosi kouzelného jarního dne šli šťavnatými lukami do Chantilly, zámku „velkého Condé“, tou líbeznou a prosluněnou krajinou Ile de France, jasnou a otevřenou jako milující oko. Vzpomínky na velkého vojevůdce věku Ludvíkova převedly nás přirozeně k bohatýrské poesii Corneillově, jejímž byl Condé ctitelem a milovníkem; a poesie Corneillova, věřící v nekonečnou sílu ducha a vůle lidské a vyznávající je, byla přímým podnětem ke kředu Štefánikovu, na něž jsem nezapomněl nikdy, –

s takovou opravdovostí, s takovou vroucností bylo proneseno.

Kouzlo osobnosti Štefánikovy bylo veliké; podmaňovalo si kdekoho. Proto byl bych rád, kdyby každý, komu bylo dopřáno poznat Štefánika a stýkati se s ním, byť sebekratčeji, pokusil se zachytiti její ráz. A sám činím počátek. Třebas mé styky se Štefánikem nebyly hojné, přece byly v nich tuším chvíle, kdy Štefánik vystoupil ze sebe a dal nahlédnouti do své duše.

Se Štefánikem seznámil jsem se roku 1904 u paní Růženy Svobodové. Docházel k ní tenkrát často, jednu dobu snad denně; a otevíral své nitro, prožívající tehdy jakousi krisi citovou a mocně zvlněné, té, již nazýval svou „milostpaní milůčkou“ a jejíž osobnost i dílo, jak mi řekl, byly mu stejně drahé; té, již později v Paříži byl rytířským průvodcem, plným pozornosti, taktu a oddanosti.

Štefánik nebyl tehdy ještě ten muž velkého světa, ten dokonalý zjev společenský, jak znali jej jeho pozdější přátelé pařížští; byl to tehdy mladý doktor filosofie, odborník hvězdářský, ne právě zámožný student slovenský, který měl cosi stísněného a úzkostlivého ve svém zevnějšku, jak bývá to vlastní mladým učencům. Postavou byl podprůměrný, těla spíše slabého než silného: ale měl překrásné modré oči, plné života a ducha, tvář vážnou a soustředěnou, kolmou rýhu na čele mezi obočím a neobyčejně laskavý usměv, již

Politický plagát vydaný po vzniku ČSR. Zlava W. Wilson, T. G. Masaryk, M. R. Štefánek a maršal F. Foch

tehdy poněkud melancholický, a jak se mně zdálo, i shovívavý. Neboť Štefánek již tehdy měl bohaté zkušenosti duševního života, svá zklamání a jejich výslednici: ironii idealisty, shovívavou k nedostatečnostem a nedokonalostem života. Měl již tehdy své zkušenosti s českým vědeckým světem svého od-

boru a již tehdy mluvil o českých vědeckých poměrech ne bez ironie. Pokud vím, vážil si ze svého oboru jen prof. Zenkra, jehož byl žákem; o Seydlerovi, prvním profesoru hvězdářství na nové české universitě pražské, vyslovil se mi kdysi, že byl na cestě státi se opravdovým hvězdářem.

Teprve pobyt v Paříži, styk s francouzskou společností a vědou, s francouzským uměním rozvinuly, zdá se, všechny síly Štefánikovy osobnosti. Ze Štefánika stal se v Paříži dokonalý gentleman, světový člověk ušlechtilé kultury vnějšíkové i vnitřní.

Bylo-li na něm co provinciálního, odpadlo to samo sebou ve velkém světě pařížském, kam pronikl záhy po svém přesídlení. Neboť jako Slovák měl Štefánik již přirozenou vlohu k opravdové nobilese i vnějšíkové. Třebas to znělo mnohem našinci, neznalému skutečnosti, nepravděpodobné: na Slovensku, mezi slovenskou inteligencí, bylo vždy mnohem méně baráčnictví a maloměstářství než mezi inteligencí českou a mnohem více talentu k opravdovému světoobčanství než u nás. Inteligenta slovenského vyznačuje často nejen ohnivý naturel, vroucí kypivá síla obraznosti, ale i jemný vkus vnějšíkový; a často mívá i ve svém myšlení cosi velikoryseho, s čím setkáváš se mnohem řídčeji v Čechách. Jest to patrné i na krásné literatuře slovenské. Abych nejmenoval Hviezdoslava; i starší, konservativný, ano někdy přímo reakční Hurban Vajanský má ve svých lepších chvílích tuto velikorysost, tento široký myšlenkový obzor a tento vytříbený takt a vkus, který jej spojuje s dobrým soudobým evropanstvím spíše než řadu podobných vrstevnických jevů českých. Stačí, abys jej srovnal jen s Václavem Vlčkem, českým romanopiscem obdobného položení literárního a kulturního, a dáš mně za pravdu. Václav Vlček jest vedle Hurbana střízlivý pedantický strýc, těžkopádný šosák a kožený filistr vedle ducha přirozeně jiskrného, bohatého, básnického a graciesního.

Myslím, že Štefánik byl ryzí Slovák právě těmito stánkami své osobnosti: neustále vřel, neustále kypěl plány, podněty, neustále pracovala jeho obrazy. Vynalézavost, badavost, pravdivost a nesmluvnost mravní i tvůrčí byly asi jeho dary osobní; ale žár a vášně, s níž uskutečňoval myšlení ve velkých rozměrech, a přitom kouzlo osobnosti, krásny společenský takt a vkus, jeho rytířskost a velkodušnost – v těch vedle statku osobního jest i cosi slovensky typického a vlastního čistému ryzímu genu jeho kmene.

V Paříži poznal jsem Štefánika jako opravdového, moderního člověka universálního, jako osobnost, která dovedla v sobě spojití a vyrovnatí sílu s jemností, odvalu s obezřetností, methodické školené myšlení s velikou živostí a vroucností citovou. Nebylo zájmu, který by mu byl cizí. Pamatuji se, jak vroucně se rozhovořil kteréhosi dne, když jeli jsme v parníčku do okolí pařížského, o hluboké potřebě krásy a poesie, již v sobě cítil; a jindy, když sme byli společně navštívit krásnou soukromou obrazovou sbírku p. Schufenekra v Meudonu, na jeho bystré poznámky o umění van Goghově a Gauguinově. Bylo mu potřebí žítí zmocněným harmonickým životem krásy, síly, jemnosti a víry; nestačil mu jediný život, byl by potřeboval života několi-kerého, aby ukojil svou žízeň tvorby i činů, myšlenky i badavosti, pravdy i krásy; a poněvadž myslil stále ve velkých obrysech, vznikalo tím zdání čehosi romantického nebo fantastického. Mnozí měli ten dojem z osobnosti Štefánikovy, i v písemných vzpomínkách ne něho setkal jsem se s ním již a pravděpodobně setkám se ještě. Ale jest to

nedorozumění, klam: Štefánik nebyl hlava fantastická. Měl jen to, čemu říká Goethe obraznost exaktná. Znal a tušil více souvislostí, více spříznění, více jednoty mezi věcmi vesmírnými než jiní. Myslíl proto ve větších obrysech než jiní; směřoval k celku a jednotě; budoval celky a jednoty.

Byl v jádře své bytosti duch filosofický, který byl proniknut tuchou veliké jednoty, pravdy, krásy životné a vesmírné. Nebyl odborníkem ve smyslu obmezenectví; byl odborníkem jen ve smyslu opravdovosti, ale enthusiasm byl mu vždycky křídlem, na něž spoléhal a o něž se opíral. V době, kdy jsem se s ním stýkal v Paříži – před třinácti lety –, byl vášnivě zahlobán do studia filosofických spisů matematika H. Poincaré, o němž mluvil s velikou úctou. Četbu Poincarého doporučoval také v té době paní Svobodové a dal jí tehdy i jedno dílo jeho. *La science et l'hypothese*. Zdá se mně, to že byl vlastní vědecký typus Štefáníkův, tento duch spojující přeostrou analýsu pojmovou s plným uvědoměním tvořivé odvahy, skepsi s enthusiasmem v útvar zcela nový a osobní.

Miloval upřimnou láskou francouzskou vědu, francouzskou kulturu a společnost; ale láska ta nebyla nekritická. Dovedl zůstat i tu bystrým pozorovatelem a pamatují se určitě, jak v hovoru se mnou vytýkal tehdy také nejednu slabost francouzskou. Ale při veškeré své světovosti, při tom, že žil kulturní myšlenkou západní a spolutvořil na ní,

tkvěl hluboko svými kořeny v rodné půdě slovenské. Osou jeho velikého, rozlehlého a bohatého světa myšlenkového byla jeho rodná dědina slovenská, jeho Košiariska; sem, na Slovensko, vracel se ze všech svých širých rozletů obraznosti a tvořivé myšlenky. Neboť neznal vědy pro vědu, nýbrž vědu pro život. Člověk stál mu jako poslední cíl vědy: člověk stále vyšší, lepší, silnější i jemnější zároveň. A tohoto vyššího člověka nebylo mu bez pravého národství; národství bylo mu prostředkem k vyššímu lidství. Odtud jeho vášnivé nepřátelství, tvrdý, nesmířitelný odboj proti znehodnocovatelům lidství, proti utiskovatelům národnosti, v konkrétním případě proti Maďarům a Němcům. Byli mu zároveň vrahové člověka, prznitelé přírody, uražeči a opěrači Boha a jeho řádu.

Nebylo mu vědy bez svobodného člověka; neměla mu smyslu věda, pokud ůpěli jeho bratři v okovech. A pro svobodu měl nejjemnější smysl, nejúzkostlivější svědomí. Byla mu nejen hmotnou podmínkou vší tvorby, ale i jejím cílem jako hodnota mravní. I o tom dohovořili jsme se spolu v jeden nezapomenutelný večer pařížský.

A zde jest vyšší zorný úhel, který vnáší jednotu ve veškerou činnost Štefáníkovu, vědeckou, organisátorskou, vojenskou. V jeho krásné veliké osobnosti nebylo trhlin a děr, svárů a rozporů; všecko plynulo jedním melodickým tokem síly, dobra a lásky tvůrčí.

LADISLAV NOVOMESKÝ

Pri pomníku známeho vojaka

Nad dvojzväzkom spomienok, úvah a dokumentov o Štefánikovi (zostavil Ján Smrek)

Neochotne siahame k zborníkom prác o osobnostiach zaslúžilých alebo o postavách, ktoré sa stali tradíciou či legendou. Čo v nich býva okrem oslavenosti alebo aj rozpomienok, formovaných však už skôr legendou ako bezprostredným dojemom? A keď je to zborník prác o postave takého historického významu, akou bol napríklad Štefánik, je takáto predpojatosť mnohonásobne oprávnenejšia, pretože - celkom prirodzene - možno očakávať, že záznaky jeho vrstovníkov o ňom budú skôr príspevkami k legende, ako k poznaniu Štefánikovej osobnosti a osobitosti. Treba poznamenať, že bez výčitky by sme museli prijať spomienky na Štefánika aj v tom prípade, keby spĺňali takéto očakávanie. Uvedomujeme si totiž, ako ťažko je už dnes, keď sa Štefánik stal mýtom, pristúpiť k akejkolvek všednej a obyčajnej epizóde z jeho života z inej strany, než je nevšedná, legandárna neobyčajnosť.

Toto poznanie sa nevzťahuje len na Štefánika, či na neho sa rozpomínajúcich vrstovníkov. Je to akýsi principiálny problém vzťahu k osobnosti, ktorá prešla do všeobecne uznávaného a uctievaného významu. Obyčajný človek, stojaci pred hrdinovou sochou, sám sa vzpiera tomu, aby posudzoval mierou svojich bežných zážitkov hrdinove obyčajné životné príbehy a jeho

životné spôsoby, i keď v skutočnosti boli také všedné ako kohokoľvek iného. Na Edisonovu kamelotskú kariéru sa dívame celkom ináč než na zamestnanie desiatok novinárskych kamelotov, okolo ktorých denne chodievame, hoci ne jeden z nich vykonáva svoje remeslo tak dobre a azda aj lepšie ako Edison. A Napoleona si napríklad nevieme predstaviť, že by kráčal v obyčajnom občianskom šate po ulici, nastupoval do električky ako iní, sedel pri stole, pil kávu, čítal noviny a hovoril hoci svojím spôsobom o rozmanitých záujmoch dňa ako ktokoľvek. Nevieme si ho takto predstaviť, hoci je isté, že by si pri takýchto bežnostiach počínal ako ktokoľvek, keby mu bolo súdené žiť medzi nami; rozhodne by nechodil s hlavou sklonenou, so šticou do čela a so založenou pravicom, večne mĺkvy a neprítomný, slovom taký, aký sa nám jedine vie zjavovať v predstavách. Úcta, obdiv alebo i láska k postave neobyčajného významu mení a povyšuje i všedné obyčajnosti jej života na nevšednosti, hľadá a aj nachodí v nich iné jadro a iný zmysel, než by sa našiel pri posúdení obdobných prípadov v živote osoby menej významnej alebo nevýznamnej. Je to zjav i vzťah - ako píšeme - prirodzený a vysvetliteľný a sotva sa na nich čokoľvek zmení do tých čias, kým v základoch úcty a obdivu k legandárnym

a neobyčajným osobnostiam bude v podstate úcta a obdiv k vlastnostiam, po ktorých túžime, k myšlienkam, ktoré za nás vyslovili, a k činom, ktoré pre nás uskutočnili. Nezáleží na tom, či všetci presne takto pociťujeme príčiny nášho obdivného vzťahu k uctievaným hrdinom. Fakt je, že nás dopĺňujú, že ich vlastnosťami a prednosťami sa cítime byť sami dokonalejšími a tým vzťahom, ktorým hovoríme úcta, obdiv alebo láska, prisvojujeme si ich, a to nielen v pospolitosti (ako príslušníci národa, triedy, či ľudstva), ale aj individuálne. Čo je pochopiteľnejšie nad to, že za takejto situácie sa nám i hrdinova všednosť zdá byť nevšedná, ba i malichernosť významná?!

Neprekvapilo by teda a – ako píšeme – bez výčitiek by sme to museli vziať na vedomie, keby nový, mohutný dvojzväzok príspevkov k štefánikovskej literatúre, nad ktorým sa tu chceme trochu zamyslieť, bol viac holdom Štefánikovi ako objavovaním jeho osobnosti a viac poklonou jeho pamiatke než zvažovaním pamätnosť z jeho života. Veď si len uvedomme, že autori týchto príspevkov odchádzali do minulosti, k svojim zážitkom a príhodám so slovenským vedcom, vojakom, diplomatom a človekom z dní, keď Štefánik už definitívne bol legendárnym pojmom a jeho vôľa i činy kultom. No hoci je to tak, nový dvojzväzkový zborník prác o Štefánikovi v svojom celku a v konečnom ohlase nesplňuje jednostranne tieto očakávania. Naopak! Naša literatúra je týmto dielom obohatená o veľmi dôležitý prameň poznávania ľudskej i politickej tvárnosti M. R. Štefánika a ešte viac, poznávania slovenských politicko-ideových prúdov pred vojnou, a naj-

mä z vojny. Nemyslíme, že touto – dosiaľ u nás najväčšou a najdokonalejšou – publikáciou o Štefánikovi dovŕši sa pyramída úvah a zhodnocovaní ľudskej povahy, diplomaticko-vojenskej, ale i vedeckej činnosti M. R. Štefánika. Isté však je, že jeho budúci portrétisti, i tí, ktorí budú chcieť vyslieďť zmysel slovenského národného usilovania a Štefánikov zástoj v ňom, nebudú môcť obísť tieto knihy. Z nich budú musieť čerpať informácie o Štefánikovi a o jeho koncepcii slovenskej národnej otázky. A potom aj o tom, ako sa javil Štefánik i jeho poňatie nášho národného problému nie iba v pamäti jeho spolupracovníkov a vrstovníkov, ale i u významných dedičov a správcov jeho diela v dvadsiatom jeho roku, keď už prichádzala tragická chvíľa zrútenia!

*

Prehľňame sa v týchto sedemsto stránkach mohutného dvojzväzku medzi rozpomienkami, portrétmi a dokumentmi a pokúšame sa odôvodniť si jeho neobyčajnosť v našom živote. Z čoho sa vlastne skladá tá postava, ktorá s jedinečným súhlasom všetkých sa týči v slovenskom národe ponad všetky ostatné postavy? Akými činmi, akými myšlienkami, akou morálnou istotou, slovom akou koncepciou rozumu a srdca boli podložené jeho kroky k tomu miestu, na ktorom nevyvrátiteľne stojí v slovenských predstavách? Tým skôr sa pýtame na všetky tieto otázky, lebo máme do činenia s národným hrdinom v mnohom nepodobným včerajším a v mnohom odlišným od dnešných predstáv vymedzujúcich povahu i podobu nielen hrdinstva, ale aj púheho národného uvedomenia. Naozaj: málokto scelil v sebe rozpory, ktoré zmieta-

jú naším národným spoločenstvom, málokto našiel punkt pre rovnováhu medzi nimi tak presne ako Štefánik. Zdá sa, že to ho vysotilo nad všetkých nás do tej výšky, kde stojí na našej láske, úcte i obdive.

Už tá harmónia jeho protikladných záujmov! Vedec, zahrúžený do disciplíny takej „odľahlej“ od praktického života, ako je astronómia, pritom politik, diplomat a vojak. Človek fantázie par excellence, básnik rodom a založením, pritom reálny a praktický v politicko-vojenských podujatiach, s úzkostlivou všímavosťou k najmenším podrobnostiam skutočnosti.

Ukáznený a prísny k sebe, pritom „lahkomyselník“, ako súdili všetci okolo neho pri prvej jeho vážnej životnej voľbe hviezdárskeho povolania. Demokrat tak bytostne samozrejмый, akých rodia spoločensky málo diferencované pomery brezovských kopaníc, s obdivnými sklonmi voči aristokratickému prostrediu, v ktorom sa pohybuje tak nenútené ako medzi svojimi kopaničiarmi. Eudu oddaný vášnivou láskou, ale zlobne odporujúci lichoteniu mu, „oslavovaniu roztrhaných gatí“, ako tomu on hovoril. Protestant, sám syn tvrdého evanjelického farára, najprv s „vážnymi pochybnosťami náboženskými“ (II. 42) a potom odhodlaný vyhnúť sa priznaniu k cirkvi, alebo prekresliť jej postavenie (II. 223), keď jasné priznanie a vyznanie pravdy o postavení evanjelictva by mu prekážalo v diplomatickej misii. Prívrženec všeslovanskej idey, neváhajúci však presviedčať tých, ktorým panslavizmus naháňal strach, že nové slovanské štáty (Československo, Juhoslávia) mu budú haťou (II. 225).

Patriot a svetoobčan zároveň. Málokto zo synov tejto domoviny mohol tak vyznávať s rímskym Židom Jozefom Fláviom boží príkaz ako on:

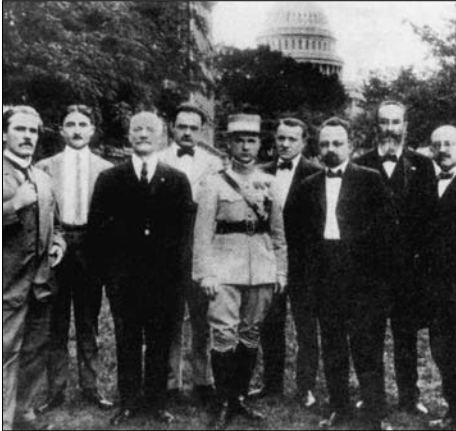
Dal som človekovi stehná, aby ho niesli po zemi, a nohy, aby mohol chodiť, aby nestál na jednom mieste ako strom v koreňoch tkvúci.

Chváľte Boha a rozptýľte sa štedro po všetkých moriach!

Len paholok sa pevne viaže k jedinej zemi.

Ríša, ktorú som vám prisľúbil, nie, nie, nie, nie je Sion, jej meno je: Kotúč zeme.

Slovenský vlastenec, pofrancúzštený citom, zmýšľaním i občianstvom. Prívrženec jednoty Slovákov a Čechov ako slovenskej existenčnej potreby – Čechoslovák – s náruživým odporom proti horlivosti česko-slovenských zjednocovateľov (II. 35). Odporca česko-slovenského zjednotenia, ktorý však nedovoľuje utvorenie samostatných slovenských vojenských jednotiek so slovenskými dôstojníkmi, a prikazuje spoločnú službu v jednotnej armáde. Odporca slovenského separatizovania sa, ktorý však úzkostlivo dbá na to, aby Slováci v zahraničnom odboji vynikali pri Čechoch odvahou a húževnatosťou, keď nemôžu vyniknúť množstvom, a tak si zaslúžili meno a miesto v tomto zápase. Dôsledný prívrženec slovenskej účasti v oslobodzovacom boji, ktorý však hovorí po amerických zhromaždeniach po česky (I. 153), alebo neváhal by nechať odboju len české označenie (I. 205), aby nekomplikoval vec, ktorá stála v tých časoch ponad všetky národné odlišnosti. Slovenský národovec – načo vypisovať, ako je od daný citom i činom svojej trojmiliónovej fajte? – avšak tým istým citom a ta-

M. R. Štefánik medzi slovenskými krajanmi vo Washingtone v roku 1917

M. R. Štefánik sa výraznou mierou zaslúžil o sformovanie čs. légii v Rusku

kými istými húževnatými činmi je odaný aj Srbom, Čechom, najviac Francúzom, ale aj francúzskym Baskom, ktorým neuveriteľným spôsobom vymáha tichooceánsky ostrov Florianu, a keď chcete i - Ecuadoru, s ktorým sa zoznamuje pri tomto dobrodružstve: „Som úprimne oddaný Ecuadoru, o ktorom verím, že je súci preukázať mimoriadne služby civilizácii. Nedôverujte Nemcom, hrubým a pokryteckým. Rátajte s ohromnou mocou Spojených štátov. Nenatknite na Anglicko, a zostaňte vždy verní svojej druhej vlasti, Francúzsku...“ atď. (I. 111). Odaný svojmu ľudu národu, avšak bez rozpakov vyslovuje rúhavo znejúcu vetu, že „až bude po všetkom, vystúpim z národa a pôjdem dakde, kde sa nebudem musieť dívať na ľudí vôbec“ (I. 151). Náchylný „k náhľadom viac konzervatívnym“ (I. 123) s najďalekosiahlejšími pokrokovými ideami.

Taký bol Štefánik: mnohotvarý a mnohotvárny.

Všetko to, čo o ňom v takomto zmys-

le čítame, neznačí bezzásadovosť alebo premenlivosť vo vyznaniach a priznaniach. Väčšina z toho vyplýva jedno z druhého a stojí popri sebe (viera a pochybnosť, patriotizmus a svetoobčianstvo, odpor k čechoslovakizovaniu a oddanosť Čechom atď.). Len vo svetle ideologických dogiem, ako sa dodnes vyvinuli: presne rozhraničené a proti sebe stojace, zdajú sa byť vzájomne si odporujúce. Štefánik nebol oportúnny a bezzásadový. „Som len dôsledný,“ odsekol Štefánik, keď mu generál Kolčak vyčítal ukrutnosť pri istej jeho neúprosnosti. Lebo neznačí dôslednosť a zásadovosť lipnutie na slove a na istej formálnosti, ktorá býva výrazom presvedčenia. To značí len jednostrannosť, dogmatickú zaslepenosť, po slovensky zadubenosť. Ide o to, či sa pridržujeme ducha presvedčenia, nie jeho znakov. A kto by chcel povedať, že Štefánik opustil ducha svojho presvedčenia - už či národného, alebo ľudského - pri ktoromkoľvek z uvedených rozhodnutí?

Ale aj tam, kde sa javil oportúnnym (napríklad v zamlčovaní svojho vierovyznania z taktických príčin), aj tam sa môžu hoci aj cirkevní kurátori zaručiť zaňho bez obáv, pretože všetky, i tieto rozhodnutia boli uňho podložené bytostnou istotou o sebe samom. Vyvinuté svedomie a rozsiahle vedomie boli uňho spohľadlivými kontrolami, pri ktorých sa nebolo treba báť obratu alebo zrady ani vtedy, keď úmyselne zatlačoval istú črtu svojho presvedčenia, aby neprekážalo nad ňou vyššie stojacej potrebe.

Keď si uvedomíme tieto okolnosti, nemôže nám spôsobiť rozpaky nad Štefánikom taký zjav, že sa ho ako svojej autority dovoľávajú politicko-ideové prúdy vzájomne si odporujúce. To nie je prípad Štefánikovho charakteru, ani jeho myšlienok a povahy jeho činov. To je prípad jeho „prívržencov“! To je ako v tej tolstojovskej rozprávke o siedmich bratoch, ktorí sa išli pozrieť na sochu Pravdy a došli k nej každý z inej strany. Každý ju videl jednu a tú istú. Ale keď po návrate rozprávali o nej otcovi, každý ju opisoval inak – ja som ju videl takto a ja zas takto – až sa mrzko poškrípili a pobili, hoci každý z nich mal pravdu.

Každý si môže Štefánika prisvojiť: konzervatívce i pokrokár, veriaci i bezbožník, šovinista i protinacionalista, Čechoslovák i separatista, keď pri dobrej vôli spočinie na vonkajšom vzhľade jeho činov a na literách jeho slov. Štefánikova pestrá životná činnosť sa odohrávala v období takých premenlivých udalostí rušných vojnových rokov, že každému sa môže z tých zovnútorností jeho počinov a výrokov ujsť štefánikovská pečiatka pod tú svoju pravdičku. Každý má možnosť vidieť z inej strany sochu Pravdy štefánikovstva:

stojí na takom mieste. Ale tým sa nestane pravdou to, že by Štefánik bol býval jednoznačne jedným z tých, ktorí si ním overujú svoju dogmu. Štefánika nám dáva celého a nefalšovaného len súvislosť jeho činov, ich vnútorný zmysel a zameranie; duch jeho výrokov a zacielenie jeho myšlienok. Slovenského patriota zavrhuje Francúz Štefánik; odrodilého svetoobčana jeho národné povedomie. Nacionálny egocentrizmus popiera jeho svetovosť, proti svetáckosti polemizuje jeho horúci vzťah k Slovensku. Čechoslováctvu odporuje jeho dôraz na svojráze a odlišnosti Slovákov a Čechov, slovenskému čechofobskému separatizmu zas prízvuk, ktorý kládol na osudovú spolupatričnosť oboch národov. Reakčnú regresívnosť pranieruje jeho pokrokárstvo; zasmušilých pokrokárov zas jeho konzervatívnosť. Katolíckej neznášanlivosti môže prekážať jeho protestantstvo; evanjelickú úzkoprsoosť popiera tým, že prvý začal styky nového štátu s Vatikánom.

A tak ďalej! A tak ďalej!

Zdá sa, že Štefánikova veľkosť spočíva v syntéze rozporných zjavov nášho národného spoločenstva. Tá mu dala vyrásť do tých rozmerov, v akých stojí medzi nami. Skôr mu však umožnila vytvoriť okolnosti, aby sme my vôbec mohli stáť a on taký medzi nami. Táto vlastnosť je najviac hodná pozornosti a nasledovania. Lebo nezabudnime, že Štefánik bol prvý a jediný Slovákom, ktorý slovenské národné usilovanie priviedol k prvému veľkolepému úspechu. A to je dôvod, aby sa jeho koncepcia skúmala, zvažovala a aj nasledovala!

*(Ladislav Novomeský:
Pri pomníku známeho vojaka, 1938)*

ALEXANDER MATUŠKA

Štefánik

O veľkých veciach treba vraj veľko hovoriť, alebo mlčať. Slovo je však podivný nástroj: veľká je jeho vláda, no väčšia ešte jeho bezmocnosť. Hladí ako zamat a vrýva sa ako diamant, zrádza však a zradí, keď chceme hovoriť o veciach a ľuďoch, ktorými sme, hýbeme sa a trváme, o veciach a ľuďoch, ktorí určujú hudbu nášho dychu a rytmus našej duše. Van večnosti nás obchádza, uvedomujeme si svoju malosť a pomínutelnosť, stojíme nad uplynutím času, nad jeho tokom do nenávratna a chcelo by sa len mlčať a odovzdať sa tichu. A keby slová pri tomto živom mŕtvom aj nesklamávali, keby ho výpočet jeho skutkov, všetkého toho, čo sa dá zrátať, aj obsiahol – načo hovoriť a rečniť, načo s ním chodiť na tržisko márných, premárných slov? Maloverní, ktorí to robíme, zlí, ktorým je cudzie rozjímanie samoty bez hlasu, bezbožní, ktorí nosíme poklad srdca svojho na námestia.

Keď už máme hovoriť: neuchopíme ho vyratúvaním, len ponorením sa; ponorom doňho a do toho, čo zasute a v pološere leží v každom z nás. Ne napísal nijaké dielo básnické, nevykresal svoj sen do nijakého mramoru, neuskutočnil sa v svete tónov. Ale navodil svojím životom mnoho básní, spí mramorovým spánkom a hudba tajomných prameňov tečie v nás, keď naňho myslíme. Nemusíme sa mu dať celí a bez zvyšku – on sa tak dával –, sami

sa však ochudobníme, – ochudobní sa z nás každý na svoj vrub –, ak mu pre výhrady v podrobnostiach nedovolíme, aby na nás pôsobil celkom svojej osobnosti – nie tak tým, čo robil, ale čím bol; ak naše milujúce srdce, ktoré chápe, počúvne rozum, ktorý mudruje.

I najpokornejšie životy – uvažoval ktorýsi skeptik – majú svoju krásu. Umelecké diela: sochy – symfónie – plátna: všetko obrazy tieňov len, pokým náš život, život každého z nás a to, čo z neho urobíme, sú skutočnosti najskutočnejšie. Prostý človek, ktorý miluje ľudí a s láskou objíma stvorenstvo, krásne si rozriešil svoj osud a má takú hodnotu ako Homér a Beethoven. – Je malé jeho dielo? Ale je jeho dielom, z neho vyvrel, on ho vyviedol na svetlo. Je plné zmyslu a svetielkuje skrytou krásou, lebo vyplynulo z hlbinného tushenia, že každý z nás, nech akokoľvek malý, má svoje poslanie a svoj údel, za ktoré je zodpovedný pred Bohom, pred ľuďmi a pred svojím svedomím.

Aj ten, na ktorého si každoročne 4. mája spomínáme a ktorého si budeme pripamätávať naveky vekov, kým len tento národ bude národom, urobil dielo predovšetkým zo svojho života; jeho umeleckým dielom je jeho život. Je to dielo hrdinovo, ktoré je svedectvom osobnej rýdzosti svojho tvorcu, ktoré prerástlo úzky rámec individuálnosti a vplynulo vo všeobecnosť. Niet

krajšieho osudu, niet nič väčšieho na tejto zemi rán a náreku. A chceli by sme toto presvedčenie vtesať do žuly, počuť ho zo šumu vetra a z toku vôd.

Mnoho ľudského, preľudského je v ňom, avšak i mnoho takého, čo zostane a pretrvá. Byť pak i umrel, živ bude: to je miera jeho existencie, lebo bol presne z tých, ktorých bytie ukazuje, kam až môže dospieť človek, čím všetkým sa môže stať, kým sa premení v prach; z tých, ktorých smrť premôže tiež, ktorí však - na rozdiel od ostatných - nezomrú celkom. Je to málo? Nie je to veľa, ale je to všetko a nič viac človek nemôže urobiť.

Sledovali ho v jeho detstve, išli za ním v jeho, pre nás Slovákov, svetodejných skutkoch; osvetlili ho v jeho najintímnejšom súkromí a zhodnotili ho v jeho objektívnom význame. A jednako sa stále tak vidí, že celého nám ho nepodal ani jeden z tých, čo sa ním zaoberal; nech to bol jeho dôverný známy, divák, alebo spoluúčastník jeho života z kroka na krok, nech to bol básnik, ktorý dnes či včera vpísal do rytmu jeho pochod z neznáma k smrti a sláve. Dva obrazy ako by sa boli najmä ustálili o ňom v myšliach. Predstavujú si ho, jedni, ako ľahťára a dobrodruha - tí, ktorí by mohli byť vyzvaní, aby skúsili byť dobrodružnými na jeho spôsob, a dosiahli v „dobrodružstve odvahy“ jeho formát. Obviňujú ho, ale prišli neskoro, lebo bol čas v jeho živote, keď sám seba tak vinil ako nikto vtedy, ani potom. Videl výborne do druhých, oceňujúc ich podľa životnej pravosti; a videl dobre aj do seba, neodpúšťajúc si nič. Zvyk, mať jasno v sebe a poznať sa, ktorý si osvo-

vil na Západe, vo svojej druhej vlasti - Francúzsku, akože ho uplatňoval? Na často prepiate, slovanské - sebamrskosť. Neustále žaluje na seba, sľubuje si, že sa „napraví“ a „polepší“; niekoľkokrát cituje o sebe vergiliovské „video meliora proboque, tamen deteriora sequor“; často píše známym, že by rád prečiarol niektoré riadky zo svojho života, ba vytrhol celé strany. Aby, pravda, - nakoniec - vyhlásil: „Viem len jedno: vcelku pokračoval by som práve tak, keby som mal začať svoj život niekde inde v podobných okolnostiach. Som aký som. Neľutujem nič, viem prijať dôsledky svojho života bez reptania, nech sú akékoľvek...“ A tým, ktorí by sa chceli pást na jeho chybách, ktoré si nezakrýval, aj keď ich nepomenoval, odkázal definitívne toto: „Spravodlivosť! Nad ňou je spravodlivosť iná, subtilnejšia - spravodlivosť srdca. Neodvolávam sa na ňu, lebo sa nebojím ani tej prvej, chladnej, len keď ju prislúžia svedomite.“ - A iní, ktorí sa na veľké osobnosti dívajú oslavne čítankove, ktorí si veľkých predstavujú ako ľudí hotových hneď a zaraz, znajúcich vždy pravú cestu a nikdy neblúdiacich, tým sa zdá bytosťou prostou a vyrovnanou, ale ďaleko sú od pravdy, aj oni.

Kde je najhlbší stred tohto človeka? Bol mužom činov a čin býva dielom ľudí, čo myslia priamočiare. V jeho prípade to nijako nechce súhlasiť, lebo jeho myslenie rozhodne nepodporuje jeho túžbu a schopnosť aktivity, skôr naopak. Nemal prostej viery svojich otcov a ak jeho nevera nebola neodvolateľná a najprostí, klonil sa v temne svojho najvnútornejšieho života nie v smere mož-

nosti spasenia, lež opanúval ho pocit stratenosti človeka vo vesmíre. Tento človek, podľa niektorých veľmi veselý a podľa nás všetkých známy ešte prv, ako sa stal slávnym, žije v smútku a horkosti. Dúfal som, ale márne bolo moje úsilie, zdalo sa mi, ale mýlil som sa: jeho slová. Hynie a zachraňuje sa neustále. Imaginárna skaza a záchrana? Z nášho stanoviska, zo stanoviska výsledku, nie však z jeho hľadiska, ktorý bol v tom a v sebe. Bol vari urobený pokus, vysvetliť striedanie jeho nálad striedaním stavov jeho tela a nemohol sa zdať, všetky podstatné skutočnosti tomu odporujú, všetky ukazujú, že ide o človeka s „tragickým pocitom života“, pocitom, na ktorý sa viaže jeho roztrieštenosť a nezakotvenosť, ktorý sa však sám neviaže len na fyziológiu. Kdesi hlboko, v najspodnejších vrstvách jeho bytosti je tušenie, že človek neprelomí mreže žalára zemskeho a že zlo je večné; je tam aj smútok z pomínutelnosti, je tam aj smrteľná clivosť márnosti. Kdesi je vedomie hrozných slov: „Jaký užitek má člověk ze všeliké práce své, kterouž vede pod sluncem?“

Rezignácia teda? Uňho, ktorý o sebe zanechal niekoľko výrazných, aforisticky vytepaných viet, nedekorujúcich ho, vystihujúcich presne jeho viditeľný pre všetky oči charakter? „Nikdy som nebol a nechcem byť slabochom.“ „Zostanem vždy svoj, verný kultu pravdy, krásy, energie, sily.“ „Budúcnosť moja je alebo skvelá, alebo žiadna.“ Rezignácia? Poddal sa občas, na okamžiky, nepodľahol nikdy. Dostal sa k činu, sebaaprekonaním v zmysle fyziologickom napred a potom poprením najvnútornejších pochybností o hodnote a zmysle činu.

Ukoval sa v samote i v prúde sveta; a všade ho sprevádzala jeho nevyvolená spoločnica verná milenka, silná ako smrť; jej meno je bolesť. Bolesť, o ktorej bolo povedané, že je uholným kameňom a horkým kvasom ľudskej veľkosti; na nej, ako na nejakom nezničiteľnom brale založil človek všetky hodnoty; z nej, z bolesti zrodili sa výsostné ctnosti ľudske: láska i odvaha, súcit i heroizmus. Tak bolo i s ním: toto choré, mdlými a chrlením krvi zmučené telo, ktorého bolesťou omdlieva a dusí sa, je opitý a bez seba, telo, darca bolestí miernych, veľkých, trápnych, zúfalých, ukrutných, smrteľných – toto telo sa neustále vzopína a prekonáva. A tak, keď sa na perách zjaví úsmev, nie je skrievný: kľč je dnu, navonok je ticho a jas. Prvé jeho víťazstvo, nad vlastným ústrojenstvom fyzickým, víťazstvo, z ktorého si vyvodil hrdé a verné poučenie, že treba stáleho sebaaprekonávania, aby sme boli hodní mena ľudí. „Vôľa, skutočná vôľa všetko zmôže: duševné i telesné neresti. Ba zdá sa mi, že i sama smrť neodváža sa než k tým ktorí ochabujú.“ Prekonal aj, no nikdy vari nie úplne, prekonával však stále „neresti duševné“. Lebo trpel výsostnými „nerestami“ romantikov. „Duša mi prahne po krajoch, viem, ani myšlienka ich nedostihne...“ Bažil za absolútnom, za tým, dostať sa ta, „kde je vzduch bez prachu a mikróbov“, chvel sa rozkošou, keď vyciľoval blízkosť týchto pásem, a zúfalstvom keď mu unikali. Neprel sa s Bohom, ale zapochyboval, či je Bohom lásky, ak je všemohúci, veď vložil do človeka túžbu po vysokom a čistom, nedal mu však síl premeniť túžbu v skutok. Človek koná a činí, efemerný je však, efemérne je, čo stvorí – čas zničí jeho dielo.

Zastali sme na tejto stanici? Čo sme aj hvездármi, nie je naším odborom len kozmos fyzikálny. Milujeme ľudí a láska k nim topí ľad, čo sa nám uložil okolo srdca, keď výšky nedali odpoveď. Sú mravné príkazy, písané a nepísané, a z nepísaných je najväčší ten, ktorý vraví, že naším ľudským údelom je úsilie a boj. Musíme niečím prispieť, ako sám o sebe vraví, „k stavbe velechrámu človečenstva a pokroku“. Usilujme sa, jedni v rozorvaní, druhí v pokore urobíť niečo na tejto zemi, zanechať po sebe nejaký čin, nejakú pamiatku: malí i veľkí, žena i muž. A keby sa nože hviezd bezcitne vrezávali v naše prsia a keby nebo mlčalo k našej bolesti, sme niečím práve v týchto skúškach a navštíveniach, aj keď je človek inak len kozmickým práškom. A toto je jeho mravný heroizmus.

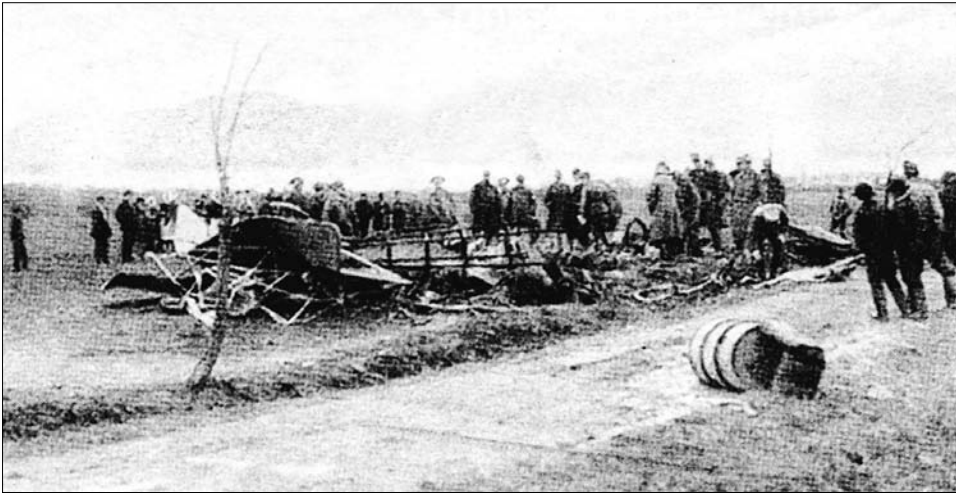
Jaký užitek má človek ze všelike práce své, kterouž vede pod sluncem? Chce konať dobro a biť sa so zlom, chce byť užitočný a slúžiť, aj keby to malo byť márne, a ak to bude márne, bude to služba tým rytierskejšia. Vidina slávy? Lesk pôct? Osobné šťastie? Nie to je vo veci. Vyslovil to sám spôsobom, že sa nemožno nezachvieť: „Ak padnem, chcem padnúť sám, ale so šťastím by som sa delil.“ Veľké, nesmrteľné slovo – kto vnikol v jeho podstatu, má pôvodcu výroku na dosah ruky. – Pochopil, že ľudia musia žiť pre ľudí, že „šťastie jednotlivca mohutnie tou mierou, ktorou sa množí ono vôkol neho“.

Výstup môže byť bezpečný, lež činy sa tu nerodia z istoty. Ich fundamentom je rozkolísaný pocit o vlastnej hodnote a o zmysle ľudských podujatí vôbec. Neveril, že by mohol zasiahnuť v svoj osud – zasiahol do neho však

ako málokto do svojho; videl svoj život ako „neurčitú skicu“ – dal mu však neskôr podobu z najvýraznejších. Hlbinným svojím myslením tragik a skeptik, prejavil sa v činoch ako entuziast. Nárek nad životom je jeho uvažovanie, oslava života je jeho konanie. V závetrí by sa bol zdržoval, kto by bol niesol v sebe to, čo on – on však išiel ta, kde sa najviac páliło.

Život sa mu ľahko nepoddával a to, o čo mu išlo, neležalo na dlani; bol mu však vecou osobnej cti neuhýbať, vystavovať sa najostrejšiemu ohňu života. Získal niečo poklonkovaním? Spoločenský bol, mával však depresie zo „spoločnosti“, videl veľmi dobre, ako pre ňu treba spúšťať z najčistejších zásad a špiniť sa kompromismi. Nestal sa ani tu otrokom a dal prednosť tomu, sám sa preboľieť a prehrýzť. Vlastnou silou sa z kopaničiarskeho študentíka stal osobnosťou európskeho formátu, niekým, kto nazieral na veci z hľadiska skutočného a nepodplatného vzdelanca; vlastnou silou dostal sa medzi prvých v každom odbore, do ktorého sa pustil; a vlastnou silou poslal Európe vizitku, ktorá urobila známym nielen jeho, ale i nás.

Chápe sa ako prostriedok a nástroj. Miluje svoj osud a pokúša ho; osud ho miluje tiež a kráľovsky, grandiózne sa mu odmeňuje, prichystajúc mu smrť za nevestu. Bohatá bola v tom roku žatva temnôt a štedrá bola minca, ktorou sme platili. Meno jeho návratu malo byť triumf, a nebolo. „Opäť sa blížim k Tahiti, bez toho, že bych ho dosiahol. Zdá sa mi to symbolom mojej existencie. Namáham sa, borím, riskujem, kombinujem i – docielim, ale len do-

Trosky lietadla Caproni, s ktorým 4. 5. 1919 M. R. Štefánik a jeho spoločníci havarovali na letisku vo Vajnoroach

časne. Tými najrôznejšími a najfantastickejšími cestami sa tľciem – avšak nemôžem do prístavu.“

Jeho život je chvat; nedíva sa za seba, lež pred seba, nemeria sa tým, čo dosiahol, upína sa na to, čo má vykonať. Takto ho vidíme na staniach, ktorých výpočet vzbudzuje úžas nad tým, kde všade pochodil, i otázku, kam vlastne nevšiel. M. M. Hodža písal kedysi o tom, že Slováak je rodený dedinár a mamkár; tento Slováak videl toľko sveta, že pokojne píše, a práve svojej matke, o „našej malinkej Európe“. Kde je tu slovenská „kútkovitost“ a slovenské „malosvetárstvo“, ktoré spomínal J. M. Hurban? – Vidíme ho s kráľmi, generálmi, ministrami, veľkými dámmami; ako civila i vojaka; ako súkromníka i oficiálnu osobnosť; v elegantnom blesku parížskych salónov i na šírych stepiach ruských, šľahaných svišťaním veterných mrazov a osvecovaných sirou pútnicou lunou. Všade ho pudí jeho nemilosrdná

vôľa, každému viditeľný sochor jeho bytosti, ktorému všetko nástrojové slúži – vôľu však vedie predstava, že aj v činoch sa človek blíži absolútnu.

Pracuje srdcom i hlavou; má pokoru i gesto; býva mätko odovzdaný i slávnostne autoritatívny; vyhľadáva samotu, ale má potrebu družnosti; verí, ale býva priepastne skeptický; je tvrdý a chladný, priťahuje však a očarúva; jeho život je vzmach a vzopätie, ale máva chvíle, keď je zrážaný ochablosťou; vzpína sa po syntéze a drása sa sebaobžalobnou analýzou. Je to dieťa i muž, rojko a realizátor, sveták i prostý človek. Je to svätec, ale i čertovský chlapík.

Miloval len? Nenávidel aj. Padal i stúpil, bol hanený i triumfoval, bol kladivom i nákovou.

Myslenie i čin, časnosť i večnosť. Mal nielen pevné hľadiská na usporiadanie života ľudí a národov, túžil aj po večnosti. Žiznil po nej a dostalo sa mu jej

z plného priehrštia v časnosti: žil som, povedal komusi, krásny život, žil som večnosť v okamžikoch. A toto je plnosť jeho života. Takto, nie celkom goetheovsky a predsa len, rozriešil si on, tragik a náruživec, svoje baženie po bezhraničnom: konal tak, aby sa zvečnil na zemi a vybral si na to metódu závratnosti.

Aké je jeho dedičstvo? Čo učil? Učil veci prosté a veľké, jeho poslanstvo smeruje k monumentálnosti. To preto, že mu vždy šlo o podstatné, esenciálne, to preto, že navzdory všetkému vysoko a priamo zmýšľal o človeku. Je prostý tento odkaz, mnoho však od nás žiada a bičuje nás, ženie nás bez milosti smerom hore. Čo nám odkazuje? Všeobecne najprv, že nezáleží na živote, ale na jeho kvalite, že nejde o to, ako dlho sme, lež akí sme. Akosť môže byť obsahom nášho života, keď už nie aj cieľom. Veľkolepe potom, že život je úloha, že, doslovne, „obsahom životným môže byť úsilie: tvoriť z nás, tvorov nedokonalých, bytosti lepšie, hlbšie, jemnejšie“. V podrobnostiach nato, že máme robiť nie to, čo sa nám páči, ale nutné – obľúbme si nutnosť, nadosobný zmysel svojho konania. Pracovať, lebo v tme a zúfalstve, ktoré nás často obklopujú, je ešte najlepšia práca. Nenávidieť všetko, čo hanobí a poškrvňuje život. Milovať, neodovzdávať však svoju dušu veciam nízkym a nehodným. Nezradiť svoju lepšiu bytosť, tú, ktorá nám káže, aby sme sa, keď stokrát padneme, stokrát zdvihli.

A čo nám odkazuje ako Slovákom? Lebo bol Slováčok a nikde nikdy to nezaprel. V Amerike býval po najskvelejších hoteloch, chodil však do prístavných krčiem, aby sa stretol s chudobnými krajanmi. Ako biediaci pražský študent rozdával drotárikom po Prahe všetko, čo mal, aby sa neskôr, keď mal len seba, rozdal Slovákom celý. Vynútil si ešte pred vojnou od francúzskej akadémie, že musela pre jeho učené rozpravy dať osobitne liať písmeno Š. Čo nám odkazuje ako Slovákom? Nám, ktorí sme nikdy neboli na scéne, lebo nás z nej vždy niekto odstrčil, ktorí sme hrali svoje úlohy nie v jase dní, lež po žalároch, nie pred tvárou časov, ale po zapadnutých kútoch a dedinkách! Učí nás nebáť sa malosti zemepisnej; zaväzuje nás k službám rodu, za ktoré sa neplatí; zdôrazňuje, že niet slobody, kde niet vzdelania a charakterov; zaklína nás bdiť nad tým, aby neprišli nazarar znoj a krv tých pred nami; prosí nás milovať rod a byť hotoví dokázať skutkom staré: dulce et decorum est pro patria mori...

Kristus – či Džingischán? Pravda – či podvod? Človek – či beštia? Zákon – či násilie? Bezpochyby a naveky vekov: Kristus, pravda, človek, zákon.

Národ – či ľudstvo? Mravnosť – či kráša? Časnosť – či večnosť? Oboje a vždy a naveky vekov.

Ktoré pomníky? Tie v nás.

Ktoré slovo? Nikdy.

Ktorý kvet? Vavrín.

JÚLIUS VANOVIČ

Hviezdna hodina s Milanom Rastislavom Štefánikom

Pomaly polstoročie delí nás od jeho smrti, a ten život a tá smrť doteraz donucuje k dlhej mlčanlivej poklone, k nevysloviteľnému obdivu a úžasu; tento mŕtvý, zdá sa, je ešte silnejší ako živý; „spí mramorovým spánkom a hudba tajomných prameňov tečie v nás, keď naňho myslíme“; triezve údaje, udalosti a činy jeho života, či chceme, lebo nie, prerastajú do akéhosi nenapísaného, ale cíteného a prežívaného bohatierskeho spevu. Nijaké zbavovanie sa legiend, nijaké „MRŠ a legendy“, nijaké rozbíjanie, odheroizovanie legiend – jednoducho preto, že legende sa tu nevyhneme a nerozbijeme ju, legendou bol a zostane tento život, stálou a „prehodnocovaním“ neodmocniteľnou; sú tu fakty, skutky jeho života, nepohnutelné ako hviezdy na oblohe, ku ktorej dvíhal oči: stoja, svedčia a svietia; k tým faktom a činom ľudsky aj národne jednoducho nevieme byť chladní: vynucujú si našu účasť, také či onaké prežívanie.

Neobjavujeme si ho dnes: žil kdesi utajene a vysunuto v nás, len vnútorne, nemohol na verejnosti – ale žil; a dnes, keď môžeme o ňom hovoriť, nevyhneme sa pocitu zadosťučinenia: chcelo by sa nám pokloniť akémusi tajomnému zákonu života, ktorý znie, že so lžou, zastieraním, gumovaním existujúceho nik nevystačí, a keď sa to na čas aj podarí, po odokrytí, vypuknutí pravdy zostávajú falzifikátori o to obnaženejší,

úbohejší, smiešnejší; že, aj keď sa za to platí dlhým časom s ťažkými obeťami – „pravdu možno zhanobíť liché skrz zákony, na čas však len...“ Čosi aj tu v skrytosti pracuje a v čase sa naplňa: legenda, umlčovaná, prepuká potom ešte intenzívnejšie, legendárnejšie – a pokračuje.

Vieme, bude sa aj tohto života chytať teraz všelikto, z mravnej hodnoty bude sa aj tu vytlkať nie najmravnejší kapitál: zjavia sa, prídu novinári, publicisti, aktivisti mnohí a, ako vždy, pri každej duchovnej hodnote, budú ho rozmieňať na drobné – majme sa na pozore, aby sa im aj teraz nepodarilo stvoriť národný gýč!

*

Už dávnejšie sa povedalo, že výpočet skutkov tohto života ho celý neobsiahne, že sa ho zmocníme len „ponorom doňho a do toho, čo zasute a v pološere leží v každom z nás“; tak, že sa pokúsime odpovedať si, kto bol tento človek ako človek človečí, odkiaľ prichádzal, kam sa rozhodoval ísť, aká bola krajina jeho duše, len v niektorých zápiskoch a svedectvách obnažujúce sa pružiny jeho činov? Ten, ktorý začal ako kopaničiarsky študentík, potom ako hvezdár v Paríži, ktorý si talentom, vedeckým aj spoločenským, podmanil vedecké kruhy i vysoké diplomatické salóny, pochodil za úkazmi hviezdnej oblohy kontinenty a oceány, vstúpil do armády ako obyčajný vojak, za štyri roky, tri-

dsaťosemročný, stal sa francúzskym generálom, prešiel všetky fronty, najhorúcejšie diplomatické a vojenské kruhy, postavil na nohy – on najviac – légie, aby sa pri návrate, pol roka po vojne, zrútil s lietadlom nad rodnou zemou.

„To, čo zasute a v pološere leží v každom z nás“: to, že je predovšetkým duchovne blízky a rodný, že je Slovak vo vysokom zmysle tejto príslušnosti, že je rodný a zároveň svetový; duch exaktný a zároveň básnický, človek kontemplácie aj činov – výnimočných a zároveň platných; že je človekom, čo žije v trvalom znamení: umri a vstaň, v celoživotnom agóne, zápase „tvoriť z nás, nedokonalých, bytosti lepšie, jemnejšie“; že je, jedným slovom, modelom vyššieho obrazu človeka, toho slovenského, ktorého nerozvinuté možnosti bezvládne odpočívajú a čakajú v každom z nás. To všetko spôsobuje, že stretnutie s ním, s jeho dušou a činmi, je naozajstnou zweigovskou „hviezdnou hodinou“ a – dodajme, hviezdnou hodinou slovenskou.

Hviezdna hodina slovenská: akoby sa v ňom, Slovákov-svetoobčanovi zhusťovali dovtedajšie národné aspirácie prekonať malosť zemepisnú aj rodovú: byť rovný medzi najvyššími; akoby sa v ňom zbíhala a prezentovala základná problematika modernej slovenskej politiky – byť domácou aj svetovou; akoby jemu bolo dovolené, doňho vstúpilo, rozputnalo sa všetko, čo zväzovalo nášho ducha, historická zakliatosť a slovenská bezdejinnosť; akoby sa v ňom chcelo horúčkovo realizovať to, čo dovtedy priškrcovalo, znemožňovalo slovenských jednotlivcov: jeden za všetkých a všetci dovtedajší v ňom. Natoľko, že počas vojny, keď ide horúčkovo, prenasledovaná mdlobou a smrteľnou chorobou tela,

ale hnaný vôľou, predstavou maximalizmu, od činu k činu, od úspechu k úspechu, od hrdinstva k hrdinstvu, rastie nám do podoby akéhosi človeka vyvoleného, na ktorom čítame znamenia, že sa v ňom komusi zaľúbilo...

To, že sa v ňom viacerí slovenskí intelektuáli lepšieho zrna vo svojom snení, v predstavách a tušeniach o svojom vyššom ja spoznávajú, svedčí, že tento človek – podľa mnohých, ktorí ho poznali, fažko definovateľný, nevyspytateľný, tajomný, „homo multiplex“ ako sa povedalo – čosi základné typizuje a koncentruje.

Exaktnosťou, kritickosťou a skepsou má trochu príbuzného v Jánovi Lajčiakovi, ktorý tiež zastupoval, vytváral čosi, čo dovtedy na Slovensku nebolo; vôbec, racionalizmus, relativizmus, skepsu dostáva ako osvietený a čoskoro prekliaty človek konca minulého a začiatku prebiehajúceho storočia: Ján Lajčiak i on dostali toto do vena na Západe a obaja chceli tým merať zaspaté Slovensko.

Druhé smerovanie jeho ducha, vyvažujúci antipód, je však emocionálny, fantazijný a básnický. Lebo tento človek má potrebu strhovať zázračnosť a okamihy roztvorené do nesmiernosti na to miesto, kde stojí; žije v ňom básnik, ktorý sa chce realizovať v činoch: „duša mi prahne po krajoch, viem, ani myšlienka ich nedostihne“; nenapísal o svojich cestách, pozorovaniach nič; „chcel som tie chvíle prežiť,“ povedal, „správy o nich som podal akadémii“; žil, ako povedal, „večnosť v okamihoch“. A tak to, čo si vyberá a robí, je vždy výnimočné, s príchutou dobrodružstva a fantaskna: hvezdár, cestovateľ, diplomat, letec.

Akoby sa nám tu neohlášalo čosi

Trosky havarovaného lietadla Caproni

z duchovnej krajiny a rodového typu Janka Kráľa, rodového typu až akéhosi prahorného, prvého však moderného človeka v našej literatúre! „Môj dom, kde bývam, konca-kraja nemá“ – to je aj Štefánik na svojich cestách; „koník vránny palác môj, strmeň so sedlom trón môj“, „vešajte pánov, páľte kaštiele“ – to je aj Štefánik v lietadle, pri „letoch šialenej odvahy“ nad nepriateľským územím, vo vojne a revolúcii; Dolné Príbelce Janka Kráľa, to sú v permanencii štyri vojnové roky Štefánika. Aj Štefánik je „syn sveta“, ale „má túžbu za svet, za rodinu“; aj Milan Rastislav vie na svojich cestách o „tíšinách veľkých pre srdce, pre ducha“, aj on „pieseň vyššiu v hĺbinách vyslúcha“, aj on by neraz zvolal: „objími, vezmi ma do svojho lona, ty duma večná večného pokoja. Nie mne súdenô v domácom pokoji časy prežívať života tichého, napájať dumkou starodávnych časov dušu pri ohni času večerného, nie mne súde-

nô žiť v tichej doline: osud môj rastie v širšej pustatine.“ – „Hviezdy riadia môj život,“ pridáva sa Štefánik, „hviezdy mi privolávajú: slúž kráse a šír šťastie.“

„Divný bol život môj a smutný“ – to by povedal aj Janko Kráľ. Pre Janka Kráľa je „spočinutie iba dočasná milosť“, neuhastiteľný smäd, túženie bez mena, žravý nepokoj sprevádzajúcimi bratmi a sestrami. Štefánik? „Opäť sa blížim k Tahiti bez toho, že bych ho dosiahol. Zdá sa mi to symbolom mojej existencie. Namáham sa, borím, riskujem! – docielim, ale len dočasne. Tými najrozličnejšími a najfantastickejšími cestami sa tlčiem – avšak nemôžem do prístavu.“

Básnici – tí najlepši – keď sa dostanú za prah básne a zamrazí ich tichosť, ktorá zahanbuje slová, onemievajú; to, čo zostane, je bázeň a úzkosť pred meta-, čo sa nezmesť do slova. Štefánik, básnik svojho života, neprestane do smrti pokúšať osud, neprestáva činmi vytvárať básne. Ak je báseň dieťaťom dispozície,

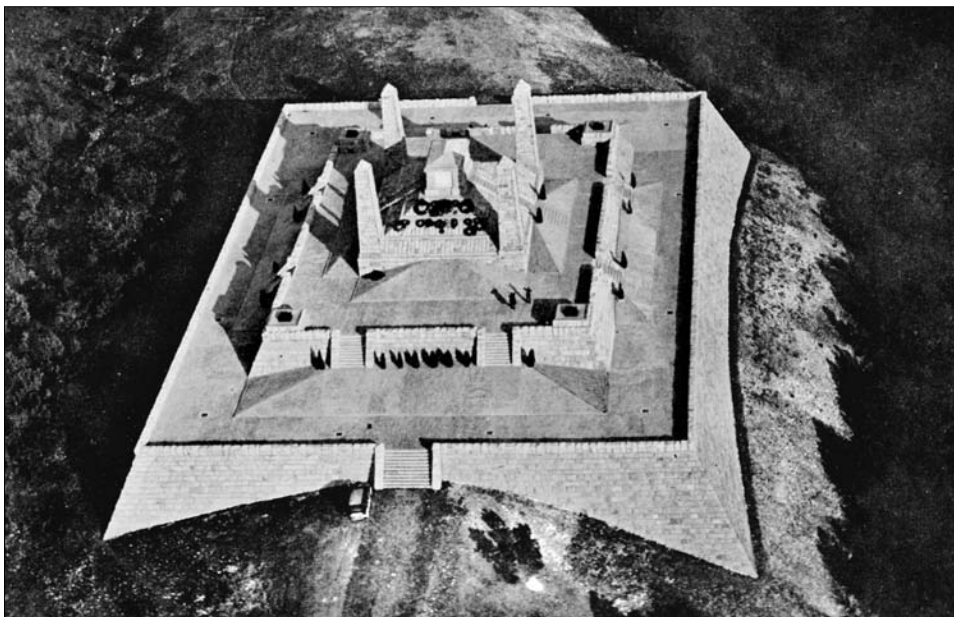
iným slovom milosti, čin je výslednicou vždy vyvolateľnej vôle. A tak „všade ho puď jeho nemilosrdná vôľa, každému viditeľný sochor jeho bytosti, ktorému všetko nástrojove slúži“. „Sila ducha je neobmedzená a niet pre ňu hraníc,“ zveňuje sa nezabudnuteľne Šaldovi. „Energia moja rastie tou mierou, akou sa vyskytujú prekážky. Ja sa prebijem, lebo sa prebiť chcem!“ Vôľa, vyburcovávaná duchovná sila, je Štefánikovou kráľovnou, tá množí a stupňuje jeho činy – vyspelá duchovná kultúra, takt, zmysel pre odhad a mieru, ušľachtilá vnútorná aj vonkajšia noblesa, o ktorých svedčia tí, čo ho poznali, harmonizujú zas naoko nesúzvučné krajnosti: exaktnosť, voluntárnosť, básnickosť.

Tento človek je podľa Šaldu – ktorý sa s ním priateli – „dokonalý gentleman, človek ušlechtilé kultúry vnějškově i vnitřní“. Ako píše A. Matuška, ďaleko sme tu od Slováka, Hurbanovho rodeného dedinára a mamkára, ani Hodžovo „pokornô dieťa božie“ nepríde v tomto živote k slovu: tento človek je rozhodnutý podmaniť si vedu, salóny, ďaleké kraje aj frontové polia. „Ja sa prebijem, lebo sa prebiť chcem!“ A potom, keď sa to darí, píše matke o „našej malinkej Európe“; rodnú zem meria šíravami sveta. Ale v tých šíravách sa nestratí, tie ho nerozkývajú: Košariská, Slovensko sú jeho vnútornou rotačnou osou, ťažiskom, ktoré našiel Atlas, aby vzoprel Zem.

„Človek, ktorý sa páčil,“ počuli sme o ňom, a za slovami bol úsmešok – iste, páčil sa, aj si na tom dával záležať, bol – ako Krčméry – estét kultúrou prejavu aj vystupovania; za tým však, prečo sa páčil, najmä v cudzom, neznámom svete, muselo byť čosi, čo vyčnievalo, priťahovalo, získavalo; bol to duch a jeho „ta-

jomná, ťažko definovateľná“ osobnosť. Človek, vediaci – podľa svedectiev – zaujímavo rozprávať, podmaňujúci si okolie veľkými belasými, plnými ducha očami, vyslovená persona grata; raz sentimentálny, nostalgický, raz energický, chlapecký, exaktný a triezvy, inokedy exaltovaný. „Duch syntézy, dovŕšený zmyslom pre najjemnejšie detaily, zaručujúci dokonalé uskutočnenie plánov“; na druhej strane „umelec spôsobom koncepcie i vyjadrovania sa“, hovorí madame Claire Boas de Jouvenel.

Menil sa mu výraz tváre, hovorili o ňom dámy, jeho „úsmevy boli záhadné“, cítili, že s čímsi ľudom uniká, s čímsi sa nikdy nezveruje, že je vo svojich hĺbkach orientovaný smerom, ktorý iní nevyhľadávajú, odnášal so sebou nezmapované miesta: ako by toto nepríťahovalo dámy! Iste, dámskym salónom vďačí Štefánik za veľa, ale i on, ktorý uznával „jedine aristokraciu ducha“ a bol človek štýlu, človek štýlový, vyhľadával ich aj príbuzensky, z potreby: on, ktorý mal smäď vidieť cez okamihy do nesmiernosti, lovil tieto okamihy zrejme aj pri ženách; na iracionalite ich pováh zažíhalo sa aj to, čo bolo v ňom sentimentálne a básnické. „Dovedl byť nevýslovně něžný. Někdy se ho zmocnila nějaká myšlenka. Tu jeho pleť zesinala a jeho hubenost byla nápadnější. Jeho pohled, průzračný jako řeka v slunci, zdál se býti prozářen jako ona, a on mluvil rychle, nedokonalou řečí, nedokončuje svých vět, přenášeje se skokem z myšlenkového vrcholu na vrchol, nebo pouštěje se obezřetně do labyrintu nejjemnějšího rozumování, aby se zastavil u nějakého detailu, z něhož náhle vyvodil oslňující filosofii, která oslepila jeho odpůrce a jíž sa smí-

Mohyla M. R. Štefánika na Bradle postavená podľa návrhov Dušana Jurkoviča

chem pohrdl. Jak byl tragicky ohyzdní, a jak nadpřirozeně krásny!

Kdo vypoví jeho panovačnost a jeho oddání se, jeho veselost a ironii, jeho obětavost i jeho bezmeznou ctižádost. Kdo vylíčí tu nonšalanci i tu zázračnou činnost, tu nezkrotnou energii i ten chorobný půvab, tu víru v ideál opravenou tím rozčarovaným úsudkem, tu politiku velikého slohu a ten sklon k mařivé titěrnosti, tu potřebu přepychu a to odvrátení od věcí světských, tu sympatii k poníženým přes všechnu nedůvěru k lidem, to pohrdání ženami a tu horoucnost v lásce, tu trpělivost ve studiu, ty meditace o hvězdách, tu touhu po mučeníctví.

Zoufalý, s čelem v dlaních, s očima plnými slz, všichni ti, kdož, přesyceni společností a žízníci po ideálu věřili v něho, jako se věří v Budoucnost, pokoušejí se o dílo vzkříšení. Ale záhadný

Milan Štefánik jim uniká. Nechápu již tajemství, jež jm vyložil, jež jim ukázal.“

„Bylo to dítě,“ povedala o ňom žena, ktorá ho veľmi milovala. „Před Dějinami se tyčí jako Obr,“ svedčí o ňom Louise Weiss, a svedčí výrazne a nezabudnuteľne.

*

A počas vojny? Človek, ktorý miloval nevšedné, vyvolil si aeroplán. Nasledovalo niekoľko „letov šialenej odvahy“ nad nepriateľským územím, niekoľko činov, ktorými oslnil. „Vidina slávy, lesk pôct?“ A potom, keď v hodnostiach postúpil – premyslený plán? – spolupráca s Masarykom, Benešom a Osuským, diplomatické cesty, misie, tvorenie légii, prekrižovaný je celý svet: Francúzsko, Taliansko, Spojené štáty, Balkán, Rusko, Japonsko, Sibír. Čin a čin a čin. „Behal po svete a hľadal sen svojej duše,

neexistujúcu hviezdou: štát česko-slovenský.“ Tento človek nezanechal po sebe učenie, svetonázor – ba niekoľko torzovitých zápisníkov, citátov a listov, jeho učením, jeho myšlienkou, jeho modlitbou a básňou je čin.

„Podstatu, ktoré se dovolávame, v sobe vytvoríme len činy. Podstata není z říše řečí, ale z říše činů. Náš humanismus zanedbal činy. Jeho pokus selhal. Podstatný čin tu dostal své jméno. Je to oběť.“ Zachvejeme sa pri tých slovách a zachvejeme sa po druhý raz nad príbuznosťou toho, kto ich povedal – spisovateľ, letec a martýr: A. Saint de Exupéry. Ten jeho vojnový pilot, to je tak trochu náš Štefánik v lietadle. A tak stretnutie so Štefánikom je dnes trochu aj nostalgiou, úžasom a zachvením. Smútime pri ňom za predobrazom človeka-intelektuála, ktorého sme v sebe popreli, ktorý je na vyhynutí, ktorý nás orientuje do oblastí exupéryovských podstát. Lebo posledným slovom tohto života je obeť, obeť pre toto spoločenstvo hovoriace touto rečou. Energie, vznietené týmto životom, nás zasahujú v našom strede, a my, ďalej činu a obeť, vzdalujeme sa od nich v hanblivom mlčaní.

Sme teda v prvej svetovej vojne a vidíme Štefánika na jeho cestách, pri jeho činoch. V známej trojici Národnej rady tak trochu vyčnieva: on otvára salóny, známosti, vstup k najvyšším osobnostiam, pripraví Masarykovu návštevu u Brianda, ktorou sa všetko oficiálne a skutočne začína, lebo po Francúzsku uznáva nás celá Dohoda. A vidíme, že Masaryk nielenže je na Západe neznámy, ale medzi légiami a spolupracovníkmi žije prevažne z autority získanej pred vojnou; Beneš, tajomník Národnej

rady, je vtedy „skromný hrdina“, tichý administrátor. Pripravuje, ako sám priznáva, Štefánikovi informácie, spravodajstvá, ktoré tento využíva „ve vysokých diplomatických krúžkoch“. Ale Štefánik, ten je okrem diplomata i vojak, generál, letec pokúšajúci smrť, organizátor, skutočný veliteľ armády, ktorý sa na Sibíri, ako priznáva, úmyselne robí menším, aby nezatienil Masaryka; je synonymom odvahy, hrdinstva, idey. „S pravdou, ktorú tvrdil, nezachádzal ako opatrný apatekár, ale ako pravý apoštol: celou svojou vierou je hodil do duše človeka, kde ako granát, všetky pochybnosti a úvahy ničiac, vybuchla,“ vydával svedectvo Štefan Osuský.

Výhrady, pravdaže, počujeme ich: bol „čechoslovák“ – ale kto sa vtedy, odpovedáme, odvážil vystúpiť so samostatným Slovenskom, či to navtedy bolo možné, kto vedel vtedy, ako sa česko-slovenské zasnúbenie skončí; v Rusku bol „kontrarevolucionár“ – akoby malý národ musel sa vždy merať tým, čo robí veľký, resp. tým, že robí – keď inak nemôže – čiastočne proti nemu; akoby nebol malý národ vždy odkázaný na milosť situácií, ktoré mu pripravia iní, akoby nebol vždy trňom v očiach väčších; aristokrat, počujeme – chvalobohu, ak taký, ktorý uznáva „jedine aristokraciu ducha“; mal výhrady proti republike, počujeme ďalej – áno, ale, vážení, on desať rokov poznal demokraciu francúzsku, poznal jej slabiny, poznal slabosti demokracie lepšie ako racionálne optimistický Beneš a Masaryk, slabosti, ktoré sa do Mníchova iba potvrdili, lebo republiku rozvrátili; prudký, nevypočítateľný, tvrdý, náladový – áno, vy dokonalí, ale pozrite sa na jeho zdravie, na jeho zmučené telo, na

smrteľné bolesti, ktoré ho prepadávajú, pozrite sa, ako prijíma návštevy v boľestiach na posteli, ako ho obliekajú, aby mohol ísť vyjednávať a tam, všimnite si láskavo, všetko, čo potrebujú tí, čo naňho čakajú, vyhrá. „Chcel som namietať, ale sa pozrel na mňa takými uštvanými očami, že som zmlkol.“

*

„Bojím sa, že ďalší život môj podobat sa bude telesám nebeským, ktoré s úžasnou rýchlosťou rúta sa do vesmíru, leskom svojim očarujú pozorovateľov, a v podstate sú len mŕtve, stuhnuté balvany, bez stopy života.“ Vie, že si píše budúci epitaf? „Hviezdy riadia môj život“ – zachvejeme sa, keď to počujeme. „Znal a tušil víc souvislostí, víc spříznění, víc jednoty mezi věcmi vesmírnými než jiní,“ preniká doňho Šalda. Lebo jeho smrť, „závratná až po nepochopenie“, je veľké mystérium. Lebo tento návrat vsugerúva, akoby tu naozaj šlo o vjazd do Jeruzalema, kde sa Hosanna! čoskoro zmení na Ukrižuj!

Vykoná všetko, vykoná možno najviac, a keď je po všetkom a on sa ešte pol roka namáha na Sibíri a v cudzine, keď si už ostatní doma podelia a obsadia kreslá, stane sa nepotrebným, tak trochu zvyšným. Aj o svoj rezort, armádu, ako minister vojny, musí sa čudne deliť s ministrom národnej obrany Klofáčom. Poznáme korešpondenciu Masaryka s Benešom a s úžasom pozorujem ich rozpaky: čo s ním? Nechápeme, že zrazu začne byť problémom jeho francúzske štátne občianstvo, to, ktoré si pre prácu vymohol, ktoré doteraz všetkým tak pomáhalo. Chcú mu navrhnuť vyslanectvo v Paríži alebo v Ríme...

„A vy ste ma neprijali...“ – „Ja strechy nemám, ja kde sadnúť nemám, hrom

mi ukáže miesto, kde ležať mám“ – kráče tu kdesi Jankov Kráľov Orol, ktorého s veľkým prežitím recitoval kedysi v Detvane: „Okolo mňa sa chmáry čierne vijú, znad mňa, spod mňa hromy vyvierajú, ja letím, letím, kým ma nezabijú...“ Ten, ktorý veril v podobenstvá a symboly, vyvolil si návrat lietadlom...

Strieľalo sa v tú májovú nedeľu, to je dokázané; nedokázané, či úmyselne alebo zo strašlivého pomýlenia štátnych farieb na lietadle Caproni; týždeň už totiž trvá vojna s Maďarskom a na slovenské územie občas zablúdia maďarské aeroplány, ktoré majú tie isté farby ako talianske, len v opačnom poradí...

Jeho smrť – strašlivá absurdita, alebo veľké naplnenie celý život podzemne pracujúceho zákona? „Najvyššie veci sú spevom“; a tu, v týchto chvíľach, keď už lietadlo krúži nad Bratislavou a mieri k Vajnorum, donášajú nám k ušiam nárazy májového vetra ozveny, raz Heroiky, raz Osudovej, Patetickej a naposledy Nedokončenej: Na jeho ešte teplej ruke nájdu retiazku zo zlatých peňazí, na ktorých je vytepané AMOR ROMA. A pod leteckou kombinézou neodoslaný list: „Volá ma vlasť, Giuliana, adieu...“

*

Pochodil teda celý svet, aby bol ukrižovaný na vlastnej zemi. Nestačilo zaznieť Hosanna!, zaznelo iba Ukrižuj!

Ale tí, čo ho chceli zo sveta zničiť – ak ho naozaj chceli – museli s hrôzou vidieť, že po smrti je ešte silnejší, že tu smrť vyvoláva, rodí a rozputnáva energie, čo sa nedali tušiť, že druhý blud bol horší ako prvý. Ako každé mystérium, ako každá obeť kristovská. Lebo druhý, posmrtný život generála Milana Rastislava Štefánika medzi nami pokračuje.

(1968)

MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK

21. 7. 1880 – 4. 5. 1919

Milan Rastislav Štefánik sa narodil 21. 7. 1880 v Košariskách v rodine evanjelického farára Pavla Štefánika a jeho manželky Albertíny. Po štúdiách na evanjelickom lýceu v Bratislave (1890), študoval v Šoproni (1893) a gymnaziálne štúdiá ukončil maturitou v roku 1898 na gymnáziu v Szarvasi.

V roku 1898 odišiel Štefánik do Prahy, kde najprv študoval stavebné inžinierstvo na technike a v rokoch 1900–1904 astronómiu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. V roku 1904 obhájil dizertačnú prácu a bol promován na doktora filozofie.

Štefánikova mimoriadna inteligencia a výnimočné čaro osobnosti prispeli k rýchlemu zblíženiu s českou kultúrnou a vedeckou spoločnosťou. V Prahe nadviazal kontakty so slovenskou študujúcou mládežou, ktorá sa grupovala v spolku Detvan a istý čas mu aj predsedal. Štefánik sa stretával s predstaviteľmi hlasistického hnutia, združenými okolo časopisu Hlas a obhajoval myšlienku česko-slovenskej jednoty.

V novembri 1904 odišiel M. R. Štefánik do svojej druhej vlasti, do Francúzska. V Paríži pod vedením profesora Julesa Janssen, zakladateľa, priekopníka astrofyziky a riaditeľa observatória v Meudene, sa mu otvorili široké možnosti vedeckého bádania. Už v prvých rokoch publikoval 12 vedeckých prác. Spolu sa zúčastnili výpravy na Mont Blanc, aby pozorovali Slnko a Mars. V Paríži pracoval Štefánik v slávnom observatóriu Meudone. V máji 1907 udelila Francúzska astronomická spoločnosť Štefánikovi Janssenovu cenu za početné práce uskutočnené na montblanskom observatóriu.

V roku 1910 ho vedecké ústavy Bureau des Longitudes a Bureau Central Météorologique poverili pozorovaním Halleyovej kométy na Tahiti. Tu sa Štefánikovi podarilo položiť základy tahitskej hviezdárne a založiť meteorologickú stanicu.

V roku 1912 získal francúzske občianstvo. Za vedecké a diplomatické úspechy bol francúzskou vládou vyznamenaný Radom rytiera Čestnej légie (1914).

Prvá svetová vojna zastihla Štefánika v Maroku, kde chcel zriadiť observatórium. Po návrate do Francúzska absolvoval výcvik v leteckej škole v Chartres a výcvik v stíhacej divízii v hodnosti poručíka. V máji 1915 bol odvelený na front. Počas bojovej činnosti upútal na seba pozornosť odvahou, chladnokrvnosťou a vynaliezavosťou.

Vo Francúzsku sa Štefánik pohyboval v najvyšších spoločenských kruhoch, kam uviedol aj T. G. Masaryka a Eduarda Beneša. Vo februári roku 1916 založili v Paríži Národnú radu československú, vrcholný orgán československého zahraničného odboja. Predsedom sa stal T. G. Masaryk, podpredsedom M. R. Štefánik a tajomníkom E. Beneš.

V pláne Národnej rady československej bolo vytvoriť československú armádu zo zajatých rakúsko-uhorských vojakov českej a slovenskej národnosti, sústredených v Rusku a v Taliansku. Štefánik viedol mnohé diplomatické vyjednávania v Rusku, v Taliansku a v USA. Vďaka úspešným diplomatickým krokom československú armádu uznali a Štefánik si vyslúžil hodnosť generála.

V auguste 1918 sa vydal na náročnú cestu k čs. légii na Sibíri. Do januára 1919 Štefánik dojednal ich stiahnutie a postupný odsun z Ruska.

Koncom apríla 1919 navštívil Štefánik Taliansko, aby zabezpečil odchod našich zajatcov domov. V nedeľu 4. mája 1919 sa v Galarate rozlúčil Štefánik s najvyššími predstaviteľmi Talianska. Pri návrate do vlasti, kde sa mal ujať funkcie ministra vojny v Československej vláde, sa jeho lietadlo pri pristávaní v Ivanke pri Dunaji zrazu zrútilo priamo na zem. Milan Rastislav Štefánik spolu s dvomi talianskymi letcami a mechanikom zahynul.